TATIANA MÂRZA

Institutul de Filologie
(Chişinău)

DIN ISTORIA PUNCTUAȚIEI ROMÂNEŞTI

Abstract

Until the 16th century it was not possible to form a writing tradition of Romanian Cyrillic graphics, as this writing was sporadic, informal, and it was used only in uncultured texts, dependent, at least in terms of graphics, on the Slavonic writing, the official language of feudal rule. Slavonic writing had remained in the Romanian principalities Moldavia and Wallachia for nearly three centuries. The modern terminology of the Romanian punctuation was established somewhat later than the European one, gradually improving punctuation and terminology system that occurred earlier in Europe and still continues to be improved as, in fact, and the current rules of punctuation of the Romanian language.

Până în veacul al XVI-lea nu s-a putut forma o tradiție grafică a scrisului românesc chirilic, deoarece acest scris avea un caracter sporadic, neoficial, nu era folosit decât în textele neculturale, dependente, cel puțin din punct de vedere grafic, de scrisul slavon, limba oficială a stăpânirii feudale. Scrisul slavon se menține în principatele româneşti Moldova şi Muntenia timp de aproape trei secole. Însă situația s-a schimbat radical în sec. al XVII-lea. Se crede că în scurt timp după sfârşitul domniei lui Vasile Lupu (1653) şi a lui Matei Basarab (1654) începe un proces intens de românizare a cancelariei domneşti. Titlurile domniilor, scrise încă în slavonă la începutul hrisoavelor redactate în româneşte, legenda de pe pecetea domnească şi alte câteva hrisoave solemne, tot mai puține, rămân încă până la sfârşitul veacului mărturie a existenței unei îndelungate tradiții grafice slavone în cultura românească. [1, p. 221] La o anumită etapă scrisul slavon nu mai putea satisface categoriile sociale din ce în ce mai extinse ale românilor, care simțeau tot mai acut necesitatea cunoaşterii de carte, mai cu seamă că slavona era o limbă străină şi neînțeleasă de marea majoritate a populației. În societatea românească aflată în ascensiune un număr tot mai mare de oameni având proveniență socială mai modestă (mici proprietari funciari, dregători de stat, tot felul de slujitori, meşteşugari şi târgoveți) simțeau tot mai mult necesitatea de a-şi apăra interesele cu ajutorul unor documente scrise, întocmite fie în cancelaria domnească, fie în ținuturi, prin oraşe, târguri, sate, unde oameni cărturari cunoscători de limbă slavonă erau foarte puțini. Cu atât mai mult că „de trecerea cât mai grabnică la limba maternă avea acută nevoie şi biserica ortodoxă, care trebuia să țină tot mai mult piept concurenței din partea curentelor religioase reformatoare, care oficiau deja slujbe în limbile naționale vorbite de popoarele din Europa Centrală”. [2, p. 93]

Al. Rosetti e de părere că „trebuie să se fi scris româneşte întotdeauna, sporadic şi pentru nevoi particulare”. [3, p. 482]

BDD-A6810 © 2012 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 23:04:45 UTC)

Transilvania şi mai ales Maramureşul sunt regiunile unde încă pe la sfârşitul secolului al XV-lea – începutul secolului al XVI-lea apar primele scrieri în limba română. Este vorba de *Codicele Voroneţean, Psaltirea Voroneţeană, Psaltirea Şcheiană, Psaltirea Hurmuzachi,* caracterizate prin rotacismul consecvent şi care reprezentau nişte traduceri efectuate în mănăstirile maramureşene din limba slavonă. Cel dintâi text exact datat în limba română cunoscut în Ţara Românească este scrisoarea unui orăşean din Câmpulung, Neacşu, care se adresează judelui Braşovului Johannes Benker şi poartă data de 1521. [4, p. 55]

Teza expusă mai sus referitor la „datarea exactă a celui dintâi text în limba română" este în parte contestată de către unii cercetători. Astfel, Ion Gheţie şi Alexandru Mareş notează: „Nimeni nu consideră însă că prin acest text (e vorba de *Scrisoarea lui Neacşu – n.n.*) s-a scris pentru prima dată româneşte în Muntenia. Asemenea scrisori s-au scris şi mai devreme […], vechimea unor încercări similare poate fi plasată în ultimele două decenii ale secolului al XV-lea". [5, p. 124]

În urma unor studii aprofundate, autorii citaţi mai sus afirmă: „Faptul că primul text păstrat datează din 1521 nu înseamnă că limba română nu a putut fi întrebuinţată în scris şi înaintea acestei date". [5, p. 131] Acest punct de vedere a fost expus în nenumărate rânduri, întrunind adeziunea specialiştilor. Au existat încercări de a plasa epoca de alcătuire a unor texte româneşti înainte de 1500. Pot fi încadrate, în acest sens, textele rotacizante, socotite că ar data din secolul al XV-lea, iar după unii cercetători chiar dinaintea anului 1400. Astăzi suntem în măsură să afirmăm că textele sunt scrise în secolul al XVI-lea şi că plasarea originalelor în secolul al XV-lea sau mai devreme nu se sprijină pe dovezi concrete.

Dar revenind la „perioada slavonismului cultural", trebuie să menţionăm faptul că în cele mai vechi manuscrise de limbă slavă, cu caracter religios şi laic, scrierea era continuă (*scriptio continua*), cuvintele (scrise, de obicei, cu majuscule) nedespărţindu-se unele de altele. Aceste opere (în primul rând, cele religioase) se întocmeau pe la mănăstiri şi pe la curţile domneşti de către călugări, grămătici, scribi, copişti, mulţi din ei meşteri iscusiţi în arta caligrafiei şi a ornamentării. Diverse scrieri se făceau pe pergament sau pe hârtie importată. Spunem importată deoarece ateliere sau „mori de hârtie" apar în Moldova abia la sfârşitul sec. al XVI-lea. Prima „moară făcătoare de hârtie" datează de pe vremea lui Petru Şchiopul, şi anume din anul 1583. [6, p. 210]

Un exemplu de notabilă contribuţie la dezvoltarea culturii şi în special a scrisului românesc este activitatea scriitorului iluminist Gh. Asachi (1788-1869), care, dorind să contribuie la dezvoltarea culturii naţionale, după trecerea multor obstacole de orice gen, reuşeşte să deschidă o fabrică de hârtie la 1 noiembrie 1841. [7, p. 74]

E bine-cunoscut faptul că din cauza scrisului continuu, practicat în scrierile vechi, nu era simţită necesitatea punctuaţiei. Cu toate acestea, în cunoscutele traduceri din limba slavonă în limba română, păstrate în copii din sec. al XVI-lea, *Codicele Voroneţean, Psaltirea Şcheiană, Psaltirea Hurmuzachi,* în diferite documente cu scriere chirilică se întâlnesc deja semne de punctuaţie, unele întrebuinţate mai mult sau mai puţin sistematic, iar altele cu totul ocazional drept nişte inovaţii ale copiştilor, menite să „împodobească textul". Astfel, în *Psaltirea Şcheiană* virgula se întâlneşte doar sporadic. În scrierile mai vechi decât *Psaltirea Şcheiană*, virgula ca semn de punctuaţie lipseşte în genere. [8, p. 125]

În unele manuscrise *punctul* era deseori supradimensionat, punându-se nu numai

BDD-A6810 © 2012 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 23:04:45 UTC)

cu cerneală obişnuită, dar, deseori, şi cu aur sau chinovar – colorant roşu (sulfură de mercur), cu care se mai scriau literele majuscule iniţiale, unele titluri ş.a. În aceleaşi scopuri chinovarul se folosea des şi în monumentele de limba rusă în sec. XI-XIV. [9, p. 33] În toate textele ornamentate (cu iniţiale înflorate, frontispicii, chenare decorative ş.a.) *punctul* putea fi reprezentat printr-o floare sau cu un alt element vegetal (frunză, crenguţă ş.a.).

Se consideră că semnul *două puncte* apare frecvent în textele vechi româneşti din sec. al XVI-lea. Acest semn cumula următoarele valori: a) ca semn de încadrare la numere; b) cu sensul modern; c) cu valoare de punct şi virgulă.

Ca o particularitate distinctivă a *Psaltirii Şcheene* poate fi considerat *semnul întrebării*, ce nu apărea în forma lui clasică (?), ci sub formă de *punct şi virgulă* (;), semn venit din paleografia greacă. [8, p. 126]

La fel în textele rotacizante, primele monumente de scriere veche românească, se întâlnesc şi aşa-numitele „semne de încheiere", puse la finele paragrafelor, capitolelor etc. Iată unele exemple atestate în *Codicele Voroneţean* şi în *Psaltirea Şcheiană*:

E lesne să observăm că aceste semne de final demonstrează fantezia creatoare a copiştilor.

Trebuie menţionat faptul că în textele româneşti vechi se făcea încercarea de a indica în scris şi modulaţiile tonului. Ridicarea tonului se arăta grafic printr-un accent ascuţit [′] plasat pe orice silabă a cuvântului, cu excepţia ultimei. Coborârea tonului se arăta printr-un accent grav [″] plasat pe ultima silabă. Uneori accentul grav se nota prin două linii paralele oblice suprascrise [“], semn numit *chendimă.* [10, p. 210] De exemplu: (АДЕКЬ).

Bineînţeles că astfel de „accente" puteau să apară şi în mod arbitrar, neavând nicio valoare fonetică. Este necesar aici de a menţiona faptul că maniera aceasta de accentuare a cuvintelor a fost proprie şi altor limbi. De exemplu, în monumentele de limba rusă veche (sec. XI-XIV) accentul numit „sila" – „putere" se punea în fiecare cuvânt. Acest model de accentuare a fost împrumutat, după părerea specialiştilor, de la scrisul grecesc. [11, p. 132]

Odată cu apariţia tiparului în Moldova, cu începerea tipăririi cărţilor, sistemul punctuaţional a continuat să se dezvolte, ceea ce a condus, inevitabil, la apariţia unor noi semne de punctuaţie. Prima tiparniţă apare în Moldova în deceniul al patrulea al sec. al XVII-lea, fiind un rezultat al colaborării românilor moldoveni cu Rusia Kieveană şi cu contribuţia mitropolitului de origine română Petru Movilă (1598-1647). Ca răspuns la rugămintea mitropolitului Moldovei Varlaam (1590-1657) şi a domnitorului Moldovei Vasile Lupu (1634-1653), mitropolitul Kievului a trimis toate cele necesare pentru instalarea tiparniţei, precum şi meşteri ucraineni calificaţi, printre care Timofei Verbiţki (din Kiev), Ivan Kunotovici (din Lvov) şi vestitul meşter gravor Ilia. Prima carte tipărită în limba română în Moldova a fost *Cazania lui Varlaam*, apărută în 1643. În prefaţa acestei opere scrie: „Petru Movilă… pre pofta măriei sale au trimis tiparul cu toate meşteşugurile câte trebuiesc". [12, p. 32]

În a doua jumătate a sec. al XVII-lea tipografia a fost refăcută din temelie. În anul 1679 mitropolitul Moldovei Dosoftei (1624-1693) s-a adresat mitropolitului Ioakim

BDD-A6810 © 2012 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 23:04:45 UTC)

al Moscovei şi lui Nicolae Milescu Spătarul (1636-1708), aşezat în Rusia din 1671 şi funcţionând aici ca şef al corpului de tălmaci la „Посольский приказ" cu rugămintea de a i se trimite noi utilaje tipografice. „Rugămintea fiindu-i satisfăcută, Dosoftei a căpătat posibilitatea să refacă din rădăcină tipografia lui Varlaam şi să tipărească o serie de cărţi religioase". [12, p. 33]

E surprinzător faptul că în cărţile româneşti tipărite în sec. XVII-XVIII încep să-şi facă apariţia o serie de semne de punctuaţie neatestate anterior. Intră în uz o anumită terminologie pentru semnele de punctuaţie şi treptat se conturează anumite „reguli", mai mult sau mai puţin stabile, în vederea utilizării acestor semne de punctuaţie. Mărturie elocventă în acest sens este *Cartea pentru pravilă*, tipărită în 1823 la mănăstirea Neamţ. Din această lucrare putem conchide că la momentul apariţiei ei în textele noastre se foloseau următoarele semne de punctuaţie: *punctul, virgula, două puncte, punctul şi virgula, semnul interogativ, semnul exclamativ, apostroful, liniuţa de unire, paranteza, ghilimelele*. Denumirea semnelor de punctuaţie era foarte originală, având chiar şi o coloratură autohtonă. Vom aduce câteva exemple: *picătură* – în prezent punctul; *jumătate de picătură* – virgula; *două picături* – două puncte; *întrebarea* – semnul interogativ; *minunătoarea* – semnul exclamativ; *împreunarea* – cratima; *îngrădirea/ încăperea* – parantezele; *aducătoarea* – ghilimelele.

Această terminologie, neobişnuită pentru cititorul contemporan, nu trebuie să ne uimească, deoarece în acea perioadă, dar şi mai târziu, în tot felul de lexicoane, cuvântelnice, dicţionare, gramatici etc. se foloseau adeseori termeni calchiaţi din alte limbi, în special din limba rusă.

E lesne de observat că alcătuitorul gramaticii traducea întocmai termenii din gramaticile ruse, „mai ales din cea a lui M.V. Lomonosov – «Росийская грамматика»" [13, p. 5].

Trebuie să ţinem cont însă şi de faptul că paralel cu terminologia punctuaţională calchiată din slavoneşte şi ruseşte în Principatele Româneşti se foloseau şi termeni de origine latină şi neoromanică. De exemplu, în ГРАММАТИКЪ РОМАНЕАСКЪ de D. J. Eliad (1828) întâlnim: *puntul, virgula, puntul şi virgula* (sau *semicolon*)*, două punturi, puntul şi* (–) *pauza, puntul mirării, puntul întrebării, punturile* (ceea ce azi numim „puncte de suspensie").

B. P. Hasdeu, expunându-şi concepţia sa estetică asupra rolului poeziei, se referă la rândul său la „trei punturi principale, a căror necunoştinţă caracterizează aproape pe generalitatea poeţilor români: 1) ideea poetică; 2) graiul poetic; 3) efectul poetic – trei stânci de căpetenie, opintind zborul versificatorilor noştri, trei greutăţi nu tocmai bine simţite şi înlăturate chiar în literaturile străine". (*Mişcarea literelor în Eşi*). [14, p. 53] Este suficient să amintim în acest context că anumite devieri privind terminologia şi normele de punctuaţie s-au atestat până şi în a doua jumătate a sec. al XIX-lea. La B. P. Hasdeu, aşa cum am exemplificat anterior, cât şi la C. Negruzzi, întâlnim pentru cuvântul şi termenul „punct" forma „pont" (comp.: maghiarul „pont"), ba forma „punt" (comp.: italianul „punto"). B. P. Hasdeu foloseşte termenul *punturi*, termen specific scrierilor din sec. al XIX-lea.

Marele filolog al sec. al XIX, scriitor şi om de cultură român Ion Heliade Rădulescu (1802-1872) a formulat reguli concrete privind utilizarea semnelor de punctuaţie delimitate. Într-un capitol aparte „Pentru Punctuaţie" din *Gramatica românească*,

BDD-A6810 © 2012 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 23:04:45 UTC)

I. H. Rădulescu îşi expune opiniile referitoare la „normele" punctuaţionale. Cele 8 semne de punctuaţie sunt însoţite de reguli şi exemplificări de rigoare. I.H. Rădulescu scrie, de exemplu, că *punctul şi virgula* sau semicolonul „se întrebuinţează: I. Ca să despărţească mai multe părţi ale periodului, …între două propoziţii, din care cea următoare este relativă către cea dintăiu; şi care înainte are conjugativele *însă, dar, cu toate că, căci, pentru că, fiindcă* şi altele când mai multe părţi ale unei propoziţii vor fi subîmpărţite prin virgule". [15, p. 391] Referitor la semnul *două punturi* citim că „ele arată o încetare şi mai mare şi se întrebuinţează: I. După un fras' sfîrşit', dar urmat' de altul' care îl luminează mai bine au care îl mai întinde cum: «Niciodată nu trebuie să rîdem' soart'a celor' nenorociţ: pentru că ? cine este încredinţat' că tot' d' aun' a va -fi norocit»". II. Înainte de o numeraţie, care este o parte de propoziţii; cum: «Monarşiile Europei sînt' a Rusii, a Austrii, şi a Turcii.» III. Şi cînd adducem ' vorbile oare cui, cum Solomon a zis: «În locul' drepţ ' i; iar întru pierdere a lor' se vor' înmulţi drepţ' i»". [15, p. 399]

Aceste argumente ne conving în totalitate că I.H. Rădulescu a fost unul dintre puţinii învăţaţi filologi care a putut să fixeze la începutul sec. al XIX-lea şi terminologia, şi normele punctuaţionale ale limbii române literare pe atunci în proces de formare.

Nu putem trece cu vederea nici contribuţia filologului şi lingvistului, acad. Timotei Cipariu (1805- 1887), reprezentant al curentului latinist. În celebra sa lucrare *Gramatica limbei române* (Partea I. Analitică. Bucureşti, 1869; Partea II. *Sintetică*. Bucureşti, 1877), autorul vorbeşte şi despre punctuaţia pe care o numeşte *Întrepuncţiunea* (A se examina: Sintetica, §.155). [16, p. 430] Din notele introductive la §.155: „De semnele usitate acum în scriere la toate popoarăle Europei se ţin şi semnele întrepuncţiunei, cari servesc spre distingerea cuvintelor şi a propuseţiunilor, pentru mai mare facilitarea lectoriului de a le înţelege. Ele lipseau mai toate în vechime, la greci şi latini, precum lipsesc şi astăzi în mare parte la popoarăle orientali.

Iar scrisoarea europeană modernă mai usitate sunt următoarele semne:

a) *ordinare*, cari în fiecare propuseţiune se usitează, precum semnul întrebaţiunei ?, exchiamaţiunei !, parentesei (sau închiderei), citaţiunei „–", linia despărţitoare – şi linioara împreunătoare⁄precum cine ?, vai ! (adică cutare), aşa-zise: «–», – mai încolo, bat-jocură". [16, p. 431] T. Cipariu propune, după cum observăm, 10 semne de punctuaţie. Deşi unele din ele poartă nişte denumiri generice, cum ar fi: *media notă* = punctul şi virgula, *coma* – virgula, *semnul citaţiunii* = ghilimelele, *linia despărţitoare* = linia de pauză etc., totuşi pînă la urmă, T. Cipariu a intuit just valoarea tonică şi funcţia sintactică a semnelor de punctuaţie în limba română. Putem avea unele rezerve doar asupra expunerii prea lacunare asupra folosirii fiecărui semn de punctuaţie. De exemplu, la semnul cel mai frecvent utilizat – „virgula" –, se enumeră numai trei cazuri de întrebuinţare a ei. Să observăm în text:

„*Coma* (comma, incisum, lat. şi sicilicus secerutia…) se pune:

a) în mijlocul unei propuseţiuni, cu incisă mai mănunte, precum Arabii, Turcii, Perşii sunt mahomedani; b) sau şi cu propuseţiuni subordonate, precum Ziua în care nu faci bine, e pierdută pentru tine; c) de câte ori chiaritatea cuvântărei recere vreo destinaţiune, precum «Nu nouă, Doamne, nu nouă, ci numelui Tău, dă mărire»". [16, p. 431]

Bineînţeles că normele de punctuaţie actuale ale limbii române înregistrează o mulţime de reguli ce se referă la plasarea şi nonplasarea semnelor de punctuaţie, diferite,

BDD-A6810 © 2012 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 23:04:45 UTC)

pe alocuri, de cele consemnate de T. Cipariu şi I. H. Rădulescu. Observăm acest lucru în mai toate gramaticile şi îndreptarele punctuaționale contemporane. [17, p. 81-117] Însă nu poate fi uitată contribuția marilor înaintaşi ce şi-au adus aportul la crearea unei terminologii a semnelor de punctuație şi treptat la conturarea unor reguli, mai mult sau mai puțin stabile, privitor la utilizarea semnelor de punctuație. Acest proces este legat nemijlocit şi de istoria apariției primelor tradiții ale scrisului în Țările Române, ceea ce constituie un factor foarte important consemnat în cultura românească.

Terminologia modernă a punctuației româneşti s-a stabilit ceva mai târziu comparativ cu cea europeană, perfecționându-se treptat în baza sistemului terminologic punctuațional apărut mai devreme în Europa şi care mai continuă să se perfecționeze şi în prezent, ca, de altfel, şi normele de punctuație actuale ale limbii române.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Panaitescu P. P. *Începuturile şi biruința scrisului în limba română*. – Bucureşti: Corint, 1965.
2. Eşanu A. *Cultură şi civilizație medievală românească*. – Chişinău: ARC, 1996.
3. Rosetti Al. *Istoria limbii române*. – Bucureşti, 1978.
4. Munteanu Şt. Țâra V. D. *Istoria limbii române literare*. – Bucureşti, 1983.
5. Gheție I. Mareş Al. *Originile scrisului în limba română*. – Bucureşti, 1985.
6. Macrea D. *Lingvistică şi cultură*. – Bucureşti, 1987.
7. Ciobanu A. *Punctuația limbii române*. – Chişinău: Universitas, 2000.
8. Vârtosu E. *Paleografia româno-slavă*. – Bucureşti, 1968.
9. Черных П. И. *Историческая грамматика русского языка*. – Moscova, 1954.
10. Beldescu G. *Punctuația în limba română*. – Bucureşti: Procion, 1995.
11. Кацпржак Е. И. *История письменности и печати*. – Moscova, 1955.
12. *Istoria literaturii moldoveneşti*. Vol. I. – Chişinău: Lumina, 1958.
13. Borsci A. T. *Gramaticile moldoveneşti din primele decenii ale veacului XIX* // Însemnării ştiințifice. Filologie, volumul XXXI. – Chişinău, 1967
14. Hasdeu B. P. *Articole şi studii literare*. – Bucureşti, 1961.
15. Heliade-Rădulescu I. *Gramatica română*. (Studiu introductiv de Valeria Guțu-Romalo). – Bucureşti: Eminescu, 1980.
16. Cipariu T. *Opere*. Vol. II. – Bucureşti: Editura Academiei Române, 1992.
17. Constantinescu-Dobridor Gh. *Îndreptar ortografic, ortoepic, morfologic şi de punctuație al limbii române*, ed. a II-a – Bucureşti: Lucman, 2007.

BDD-A6810 © 2012 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 23:04:45 UTC)